

STRAFFENS GEOGRAFI^{*1}

AF NILS CHRISTIE

Ærede forsamling,

Det er fint å få komme hit, til dette utland som også er så mye hjemland. Her har jeg hatt en fot og litt av mitt hode gjennom hele mitt faglige liv. Men så til saken. For vi har et mektig tema foran oss som vil kreve tid. Mitt sentrale utgangspunkt blir land og fangetall pr. 100 000 innbyggere. Noen, som f.eks. Pease (1994), mener at fangetall ikke duger og at man i steden bør bruke antall **innsettinger** pr år. Men dette er praktisk umulig fordi oppgaver mangler fra så mange land. Dessuten er det ingen konsistens i telleenhetens avgrensing. Noen teller med alle som havner i arrest, om det så bare er for noen timer, andre tar bare med dem hvor dommere har sagt de skal fengsles. Antall innesperrede pr. 100 000 er en noe mer robust indikator, selv om også den kan skape vansker. Noen ganger vil bli anvendt tallet en enkelt dag, andre ganger er telleenheten daglig middeltall.

Vi ser at *Kartet* viser at det i **Danmark** akkurat nå finnes **70** fanger pr. 100 000 innbyggere. Men her er da tatt med dem som er registrert som fengslede selv om de i øyeblikket måtte være på permisjon eller borte av andre grunner. Tallet for de faktisk tilstedeværende er **66**. I **Norge** er tallet for antall registrert som innsatt **62** – stabilt de siste årene. Faktisk tilstedeværende er **56**. **Sverige** har i øyeblikket **63** av hva de kaller innskrevne, de var oppe i **70** for et par år siden og **Finland** har **62**. Grønland med 160 pr. 100 000 er et spesialtilfelle jeg ikke her vil drøfte.

Det spennende landet i denne rekke, og også sett i forhold til det meste i verden, det er **Finland**. For 30 år siden skrev jeg en artikkel (Christie 1966) som så vakkert viste hvordan verden gikk fremover. De fratagbare goder het den, og den viste hvordan alle land i Norden hadde den samme utvikling i forrige århundre. Vi hadde svære fangetall rundt 1840-1850-årene, de lå og duppet rundt de 200 pr. 100 000 innbyggere, men så gikk det raskt nedover gjennom århundreskiftet og litt inn i vårt århundre. Det gikk ned for oss alle fire, inntil Finland eksploderte i borgerkrig, fikk fangetall opp imot de 300 – og dette i tillegg til de titusener som ble regelrett henrettet, ved pågripelsen eller like etter. Den siste bok av Heikki Ylikangas: *Veien mot Tammerfors* (Stockholm 1996) sier sentrale ting om de dype finske konflikter i vår nokså nære fortid.

Jeg la fram fangetallene for Finland under mitt aller første besøk i Helsingfors i 1960-årene. Det år hadde Finland 170 fanger pr. 100 000 innbyggere, mot de den gang 30-40 i resten av Norden. Diskusjonen husker jeg intet fra, annet enn forferdelsen uttrykt fra den svenskspråklige professor i strafferett, Bo Palmgren. Hans ord var enkle: Er vi så langt vekk fra resten av Norden! Og de var.

Forferdende, om man så mot Vest og ville se dit. Helt naturlig om man så mot Øst, og ville se dit.

* Forelæsning ved Københavns Universitet i anledning af forfatterens promovering til æresdoktor. (Red.)

FANGETALL I EUROPA

Og Øst var intet unaturlig sted å se. Finland er halveis til Russland. For russere må det ofte fortone seg som å være hjemme. Om man kommer til Helsingfors med tog fra St. Petersburg – det tar bare noen timer – er det jo som å komme til en kopi. St. Petersburg og Helsingfors, de vakreste storbyer i Norden, skapt av de samme byplanleggere, tegnet av de samme, eller felles influerte arkitekter, i perioder styrt av den samme Tsar, det samme administrative-byråkratiske system og til og med brukere av de samme fengsler. Over tre tusen finske fanger havnet før revolusjonen i Sibir, over tusen av dem etter egen søknad.

Opptil denne dag finnes kulturelle rester fra den russiske arv i systemet. Sist jeg traff K. J. Lång, generaldirektøren for fengselsvesenet, hadde han vært ute og kjøpt nye spesialbyggede jernbånevogner til bruk ved fangetransporter. Denne gang til bruk innen Finlands grenser. Men fangetransportvognene, det er en ubrutt tradisjon fra siste periode av de store transportene til Sibir. I første periode måtte de gå.

Så tilbake til de 170 fanger pr. 100 000. Det var en sjokk.

Hvorfor?

Av politiske grunner. Finland, konfrontert med sine scenarier, nær til Sovjet, felles fortid, usikker fremtid. Det var i denne situasjon at sterke krefter i Finland søkte beskyttelse ved forankring i den eneste kultur som var akseptabel for Stalin utenom hans egen, ved å bygge ut forbindelsen til Skandinavia, ved å bli skandinaver. Fengsler er kulturelle symbol. Og den intellektuelt-administrative elite med særlig ansvar for kriminalpolitikken var ikke i tvil om valg av modell. År etter år presset Inkeri Anttila, Patrik Törnudd og K. J. Lång og mange, mange andre på med en kriminalpolitikk som gradvis fikk tallene nedover, og i de aller siste år har resultert i at Finland ligger helt på bunn i Norden. Fangetall er et resultat av sentrale aktørers innsats for å realisere hva de ser som viktige verdier i tiden.

Men vil denne utvikling fortsette, vil Finland fortsette som et land i Norden, eller kanskje undergå oss, få færre fanger enn noe annet land i Norden?

Det er høyst usikkert. Finland er et sentralstyrt land. Noen få, med felles tanke, har skapt disse tall. Men de er nå på vei ut av maktens posisjoner. I tillegg kommer de krefter som presser fangetallene oppover i store deler av verden. Og så en ting til: Bjørnen sover. Det fører til endringer i Finland. Noen av oss husker finnes besvær i kriminologisk og kriminalpolitisk samarbeid i 60- og 70-årene. Det som måtte sies, måtte sies på svensk, broen til Norden, – en mindre provokasjon østover enn engelsk og tysk. Nå er det under rask endring. Snart holder vi samarbeidsmøtene våre på engelsk. Andre skilt peker i samme retning, bokstavelig talt. I Helsingfors er de i ferd med å sette opp nye gateskilt. Eller rettere sagt, de tar fram de gamle, de fra før 1918, skilt som også har russisk tekst. Umulig for 30 år siden. Mulig nå, når naboen synes svak og sengeliggende. Men da kan enda mer bli mulig. Russland kan bli modell igjen, modell i kraft av naboskap og kulturelle bånd. Sammen med USA som blir modell i kraft av økonomisk lederskap. Jeg kommer snart tilbake til disse land, men først til Baltikum:

Kartet viser her det første store sprang vekk fra Norden.

Om vi går fra nord til sør, finner vi først Estland med 307 fanger pr. 100 000 inn-

byggere, deretter Latvia med 346 og så Litauen med 351 fanger pr. 100 000. Roy Walmsley, Home Office, London mener i et brev at tallene pr. 1 januar er enda noe høyere; for Latvia er de 380, og for Litauen 370. Ytterligere en annen kilde angir 400 for Latvia pr. september dette år. Det er fullt mulig, for mine tall er fra våren 1996. Så vidt jeg kan forstå har alle de baltiske land fra sommeren 1995 til 1996 økt sine fangetall med et sted mellom 30 og 50 fanger pr. 100 000. Det betyr at de på ett år har en tilvekst tilsvarende hva vi **totalt** pleide å ha i fengsel i skandinavia i 1960-årene.

Så blir jo spørsmålet; hvor vil de gå? Mot vest, mot øst, mot syd? Russland finner vi øverst til høyre på karatet. Det står litt tvil om tallet, derfor har jeg ført opp tre. Sikkert er det at det ikke er **mindre** enn 680 fanger pr. 100 000 innbyggere i Russland. Dette er fengselsadministrasjonens tall fra 1 januar dette år. Det er basert på et fangetall på noe over 1 million, eller nøyaktig: 1 035 807. Professor Yakov Gilinsky i St. Petersburg mener (i en samtale) at tallet er 740 om man legger til ungdomsanstalter og personer i militære fengsler. På topp i tall kommer Valery Abramkin ved sentret for fengselsreform i Moskva. (Moscow Center for Prison Reform 1966). I rapporten anslås det at fangetallet i Russland nå er på over 1,1 million, og at det korrekte tall pr. 100 000 er 780. Avviket fra fengselsadministrasjonens tall kan ganske enkelt skyldes at det er gått tre kvart år siden den offisielle statistikken ble klargjort. Det er også noe uklart hva folketallet er akkurat nå.

Tabell 1. Fangetall Sovjetsamveldet/Russland pr. 100 000 innbyggere

1950-årene	1400
1979	600
1989	353
1993	573
1994	611
1995	685
1996	740

Hva som **ikke** er uklart, er at fangebefolkningen i Russland er i enorm vekst. *Tabell 1* viser noen trinn i utviklingen fra 1950. De 1 400 fanger pr 100 000 innbyggere i det som på den tid var Sovjetsamveldet er anslaget fra Getty og medarbeidere (1993). Det må ha vært over 2.5 millioner fanger i Sovjetsamveldet dengang, på en befolkning rundt 200 millioner. Majoriteten var slett ikke, som vi så ofte forestiller oss, politiske fanger, poeter og opposenter. De fleste var småfolk vi pleier å møte. 1979, 1989 og 1993 tallene – de representerte statshemmeligheter på den tid – har jeg redegjort for i en tidligere publisasjon (Christie 1996). 1994- og 1995- tallene er offisielle fra kollegaer i fengselsstyret. Hovedtendensen i tabellen er krystallklar. Etter en dupp i fangebefolkningen i 1989, det var i Gorbatsjov-perioden, er tallene i eksplosiv vekst. Seks år til med samme vekst, og Russland er tilbake til Gulagperiodens høydepunkt.

Russland har fengsler, det er hovedsakelig for varetektsfanger. Og de har hva de kaller kolonier, tidligere kalt Gulager, det er i hovedsak arbeidsanstalter for dømtede fanger. Jeg har besøkt begge typer. Forholdene i fengslene er ganske enkelt ubeskrivelige. I Moskva fikk jeg fritt peke på døren jeg ville inn i. Men jeg kom ikke helt inn der de åpnet, det var ikke plass i rommet, det var på størrelse av et meget lite klasseværelse. Her bodde 57 fanger, dag og natt, uten lufting, nesten uten luft, toalett og kaldt vann på rommet, de sov i tre skift, pakket sammen i sengene, hudsykdommene florerte, tuberkulosen likeså, det var uklart om det var såvidt mye plass at alle kunne sitte eller ligge samtidig, eller om det var, slik jeg vet det er mange steder i Russland, slik at noen måtte stå hele tiden. De er helt avhengige av pakker utenfra for å overleve. Ett år her er som tre i koloniene, så flere, og det må ha vært dagens underdrivelse, selv om koloniene nå også begynner å bli dårligere p.g.a. mangel på arbeidsmuligheter og derved lønn til fangene. Vi vet hvordan fengsler burde være, vi har vært i Finland så både den lokale direktør for fengselet i Moskva og general Kalinin¹, sjefen for alle Russlands fanger, men vi har ingen muligheter. Nesten 1000 døde av tuberkulose i koloniene i 1994, hevder Abramkin i sin rapport, og han konkluderer med dette:

On average, 9 000 prisoners per year die from various diseases in colonies. According to our estimates, more than 100 000 prisoners fell ill with serious diseases due to inhuman prison conditions. It should be pointed out that average age of convicted prisoners is 33.

Since 1993, in colonies there have been recorded prisoners who were underweight and since 1995 an „epidemic“ of dystrophy has accompanied an epidemic of tuberculosis. Many prisoners die from overall exhaustion. Late in 1995, there were recorded first cases of dystrophy in colonies for juvenile offenders. In 1996 such cases among juveniles have become mass. This means that for the first time since Stalin era hunger has become common in Russian colonies.

Kartet gir også informasjon om det syd-østlige Europa. Hviterussland har trolig 500 fanger pr. 100 000 innbyggere akkurat nå, Ukraina nedenfor har 385, lille Moldova 275, Romania 200 og Bulgaria 110. Tar vi rekken lenger vest finner vi Polen med 160, Tsjekkia og Slovakia med henholdsvis 190 og 150, Ungarn med 90, og så, det merverdige Slovenia med 30, et uhyre interessant fenomen jeg her ikke rekker å gå nærmere inn på.

I hovedsak finner vi de høyeste fangetall nær Russland. Men Polen er et unntak. De var oppe i 300 fanger i 1979, så brast regimet, amnestier fulgte og de kom ned i 103 fanger pr. 100 000 i 1989. I 1995 var de oppe i 169 igjen, men har nå fått brutt stigningstakten. Men Tsjekkia og Slovakia er på opptur etter meget lave fangetall rett etter regimeskiftet.

Hva er dette et bilde av? Først om hva det ikke er: Dette er ingen Øst-Europeisk tradisjon, ingen villskap fra Sibirs ødemark, intet nasjonalt russisk særdrag. Tsaren skjøt noen, og fengslet flere, men ikke mange, ikke stort flere enn i Norden i dag. Det var revolusjonen som spiste sine barn og deretter satte etterkommerne i tvangsarbeid.

¹ Han ble avsatt mars/april 1997.

Gulagene var rasjonelle arbeidsinnretninger. Også det. Uten Gulag, ingen storproduksjon. Ironisk nok: Uten Gulagene kunne den annen verdenskrig fått en annen slutt.

I dag er de ikke lenger nyttige for produksjonen, de er lammet av sammenbruddet og forbigått av det lille som finnes av privat industri. Men som Foucault viste for lepra-anstaltene; gamle innretninger kan få nye funksjoner. Den nye revolusjon er en åpen hyldet av sin forgjengers motsats; det finnes forskjeller mellom folk, det er bra eller i det minste uunngåelig at de finnes, noen må synke for at fremskritt skal kunne skje. Nå er det markedskreftene som overtar hvor stat før styrte.

Selvfølgelig fantes forskjeller også tidligere. Egen kjørebane for herskeren er gammel russisk tradisjon. Men samtidig var herskeren lille far. Det fantes et sikkerhetsnett. En av lederne i en koloni jeg besøkte sa det slik; før kunne jeg ringe til en av statsbedriftene og si at nå skulle Ivan løslates. Han måtte skaffes arbeid, og bosted. Han fikk det. I dag kan jeg intet sted ringe.

Flere jeg snakket med gav uttrykk for det samme håp; Kanskje kommer amerikanerne, – også til oss. FBI er allerede på plass i USA, så også McDonald, Coca Cola og Hilton Hotell. Hvorfor så ikke Corrections Corporation of America?

Jeg kommer tilbake til den saken om litt, men først et siste blick på kartet. Viktigst i bildet er selvfølgelig kontrasten til Øst-Europa. Men samtidig er det også skjedd endringer innenfor området. Hovedtendensen har klart vært en øking. Mest dramatisk i Holland, abolisjonistenes og minimalistenes gamle kronjuvel. Fra 30 pr. 100 000 i 1960 årene er de nå oppe i 86 og venter å passere de hundre ved årsskiftet. Over den engelske kanal er det også vekst om ikke velstand. England og Wales er oppe i 114 fanger pr. 100 000 innbyggere, de trenger nå et nytt fengsel hver tredje uke i følge generaldirektøren for systemet. Jeg minner om at England og Wales i Winston Churchills korte tid som innenriksminister var nede på det gamle Hollandske nivået. Nord-Irland har imidlertid fått ned fangetallene noe, og den Irske republikk klarer seg med halvparten av nivået i England og Wales.

Som en foreløpig oppsummering: Europas pønale tyngdepunkt ligger i Øst, både absolutt og i vekst. Politisk vilje betyr noe. Finland valgte å gå mot vest, og er blitt der. De Baltiske land vil gjerne gå samme vei, økonomisk, politisk og kulturelt. Men kan de det, om de velger å følge Russland og Hviterussland i kriminalpolitikk? I kontakt med baltere forsømmer jeg ingen anledning til å reise dette spørsmål. Men også Vest-Europa øker i fangetall.

Så over til verdens kraftsenter; Det nord-amerikanske kontinent.

Kart er her overflødig. To tall står sentralt:

120

649

Det første er fangetall pr. 100 000 innbyggere i Kanada akkurat nå. Det andre er det tilsvarende tallet for USA.

To land, samme språk for de fleste, samme media, samme tenking om penger. Men

Tabell 2. Antall under strafferettslig kontroll i USA 1.1.1997

Føderale- og statsfengsler	
1.1.1996	1.100.000
Beregnet stigning 7,9%	77.999
1.1.1997	1.177.999
Jails	
1.6.1995	507.044
Beregnet stigning 6%	
1.1.1997	553.486
Total fangebefolkning	1.731.485
Betinget dømte og prøveløslatte	3.921.433
Totalt	5.652.918

med en administrativ struktur i det ene nærmere moderlandets. Og der ennå med et sikkerhetsnett i behold.

Tabell 2 gir detaljer fra USA, – fremskrevet til 1-1-1997. Vi ser her at den totale fangebefolkning på det tidspunkt, altså om 40 dager, vil være 1,73 millioner. Jeg har også fremskrevet tallene for betinget dømte og prøveløslatte. Disse utgjør 3,92 millioner². Dette betyr at det totalt ved årsskiftet vil være noe over 5,65 millioner mennesker i USA som befinner seg under strafferettsvesenets kontroll.

Tabell 3 viser disse tallene pr. 100 000 innbyggere. Også folketallet er fremsrevet. USA vil altså ved årsskiftet ha 649 fanger pr. 100 000 innbyggere. Samlet står noe over 2000 pr. 1000 000 eller over 2% av befolkningen nå under strafferettslig kontroll. Ser vi på den voksne befolkning, står nesten 2,9% under slik kontroll. Men minst

Tabell 3. Antall under kontroll av strafferettssystemet i USA

1.1.1997 pr. 100 000 innbyggere og pr. 100 000 innbyggere 18 år og over

		pr.100 000	pr.100.000 18 år og over
Fanger	1.731.485	650	884
Betinget dømte og prøveløslatte	3.921.433	1.469	2003
Totalt	5.652.918	2.118	2887

Total befolkning 266.9 mill. Voksen befolkning 195.8 mill.

halvparten er jo så gamle at de er svært lite aktive i strafferettslig forstand. Ser vi bort fra den eldste halvdel ved fastsetting av befolkningsgrunlaget, og likeledes fra den antatte tiendedel av de kontrollerte som er kvinner, kommer vi fram til at 10,4 prosent av den yngste halvparten av mennene i USA nå står under strafferettslig kontroll. Halvparten av alle fange­ne er svarte. Blant samtlige unge svarte menn fra storbyene på Østkysten er godt over halvparten til enhver tid enten i fengsel eller er under strafferettslig tilsyn.

Veksten i USA-tallene har vært overordentlig stor. I 1979 var det 230 fanger pr. 100 000 mot de nåværende 649, i absolutte tall en øking på over en million fanger. Sterkest er veksten sør og vest i landet. Særlig i Texas, en stat med snau 20 millioner innbyggere, har tallene steget voldsomt. I 1995 var fangetallet i hvert fall ikke under 170 000. Sammen med 518 000 som ved utgangen av 1995 var betinget dømte eller prøveløslatt, kommer vi opp i 3,5% av totalbefolkningen. Sett i forhold til antall voksne står, eller kanskje heller sitter, 5,2% av befolkningen til enhver tid under strafferettslig tilsyn. Ser vi også her bort fra den eldste halvdel og regner at 9/10 av de kontrollerte er menn, blir resultatet at 18,7% av den yngste halvpart menn i Texas til enhver tid står under strafferettsvesenets kontroll. Dette er 1995 tall, og jeg har vært meget forsiktig i anslaget. Jeg vil anta at prosenten i dag ligger rundt de 20.

* * *

La oss stanse opp et øyeblikk og spørre; hvordan skal disse hovedtendenser forstås? Megamaktens fangebefolkninger representerer noen av disse maktens største vekstområder, hvilken mening skal vi tilskrive disse fenomenene? Jeg vil ta opp tre mulige forståelser til drøftelse.

Den første type forståelse er den mest vanlige; veksten i fangetallene er et svar på veksten i kriminaliteten.

Øg selvfølgelig er det kriminalitet bakom fengslingene. Men samtidig vet vi jo i våre fag bedre enn de fleste **at kriminalitet ikke finnes!** Kriminalitet er en sosial konstruksjon. Handlinger finnes. Handlinger som kan gis høyst forskjelligartede meninger, avhengig av hvilket sosialt system de utspilles i. Harde slag mot annen manns kropp gis én mening om det skjer hjemme mellom søsken, en annen om de utføres på den lokale kafé, og en tredje på restaurant blant ukjente.

Ethvert samfunn kan by på et uuttømmelig reservoir av forkastelige handlinger. Skulle knapphet inntre, er det jo som Durkheim så og sa bare å heve standardene, sette strengere krav, så fikk man mer av denne type råvarer.

Men slike varer kan møtes på så mange måter. De kan møtes som ungdommelig voldsomhet, som dårlig oppdragelse, som tegn på sykdom, som indikatorer på behovet for sosial reform, – eller som kriminalitet. Den samme handling kan bli reagert på innen en lang rekke parallelle system, som antydnet i *Figur 1*. Kriminalitet finnes ikke. Ikke før vi har besluttet å sende handlingen den veien.

Men bemerk; jeg sier ikke at dårlige handlinger ikke finnes. Jeg benekter ikke at noen får kuler i kroppen og at noe må gjøres, heller ikke at folk drepes p.g.a. andre folks biler, at penger og ting tas fra folk uten deres samtykke og at forekomsten av

Figur 1. Forståelsesformer for handling

Handling			
<i>Vurdering av handling</i> (F.eks. bror slår bror)			
I familie	I vennekrets	I helsevesen	I rettsvesen
Søskenkrangel	“Folkelig” nødrett	Nevrose	Voldsforbrytelse
<i>Reaksjon</i>			
Forsiktig irrettesettelse	Beundrende spørsmål	Behandling	Politi- inngrep

dette varierer over tid og sted. Men det finnes også variasjoner i klassifikasjonene av alt dette, – og ganske spesielt i tendensen til å gi handlingene den mening å være kriminelle og fengslene den mening på være nyttige svar. Formulert på denne måten får vi en mulighet for å spørre: Under hvilke sosialpolitiske vilkår vil kriminalitet og fengsling framstå som de dominerende metaforer, de dominerende måter å definere og reagere mot handlingene? Her spiller vesentlig inn forhold som nærhet, systemets størrelse, mobilitet, sosiale forskjeller.

Den annen type forståelse av veksten i fangetall, er å se veksten som et resultat av dominerende økonomiske interesser innen vedkommende land. Lønner det seg å ha et stort straffesystem? Det er hevet over tvil at Gulagene var lønnsomme, men også at de nå ikke lenger er det. Med innføring av markedøkonomien, sitter Russland igjen med 1,1 million innesperrede arbeidere uten arbeid.

Men USA har foreløpig råd. For det første gjøres innesperringen billig etter USA-standarder. For det annet er det mange som tjener godt på systemet.

Innesperringen gjøres spesielt billig fordi det **skal** være pinefullt. Texas må være verdensmestre i fengselsbygging akkurat nå. Direktøren for statens fengselsvesen sendte ut en rapport om virksomheten i januar dette år. Han forteller om byggeprogrammet:

In the end, our expansion was accomplished at one-half the national average prison construction cost! Even though we used private contractors, we accomplished that record by using prototype prison designs instead of re-inventing the wheel with a new architect on every unit and by using many inside components such as all the fabricated steel made inexpensively in our prison industries by unpaid inmate labour.

Med andre ord; det ene fengsel produserer moduler til det neste fengsel som så anvendes til å produsere enda ett som sammen med de andre produserer enda flere som så produserer enda flere. Bare himmelen er taket, hvilket minner meg om at jeg nylig møtte to energiske ledere fra Frelsesarmeen, frelsens hær heter det kanskje på dansk, som søkte støtte for å drive et privat fengsel, ledet, drevet og bevoktet av Frelses hær.

Men tilbake til Texas. Direktøren sier i samme dokument om arbeiderne i denne byggeindustrien:

4. Every inmate in our system has an assigned job and works a full shift every day unless he is on sick call or in transit. No other state can say that.
5. Not one prisoner is paid for working. No other can say that.
7. We start morning wake-ups as early as 3:30 a.m.
8. We expect all prisoners to be on their jobs as early as 5:30 a.m.
9. All prisoners wear white uniforms which we make in the prison industries and all prisoners have short hair cuts and clean shaves. No other prison system requires that.

Og så :

Prison management will become a tougher job every day from now on with inmates sentenced to longer and longer minimum terms. There is little incentive for good behavior from an offender who is 32 years old and looking at 40 hard years and knowing he would be 72 years old if in fact he lives through it and finally gets out.

Og han avslutter på amerikansk:

It is both challenge and opportunity on a grand scale.

Jeg bør kanskje føye til at Texas Monthly i mai 1996 beretter at direktøren er under etterforskning p.g.a. leveringskontrakter han har inngått med private leverandører på vegne av fengselsvesenet. Han er gått av, ble en kort periode lønnet med 1 000 dollar dagen av ett av disse leverandørfirmaene, men er nå også gått av her.

Men dette er big business, noe som rimeligvis øker systemets ekspansjon. Corrections Corporation of America og konkurrenten Wackenhut er noen av de mest lovende investeringsobjekter på det amerikanske marked i følge Wall Street Journal 10 april 1996. En aksjemegler oppgraderer sine kunderåd om Wackenhut fra "buy" til "strong buy", og han legger til:

The beauty of the prison-management business, ... is that incarceration rates are increasing faster than the prison budgets of many states and municipalities. Though the savings are difficult to measure, analysts content that Wackenhut typically can slash 15% from the \$50 it takes government to clothe, feed and guard an inmate each day.

“It’s a win-win situation” says Mr. Ruttenbur, explaining that both taxpayers and prison companies benefit.

Han sier ikke noe om hvor tapet ligger.

Den tredje forståelse av veksten i fangetall representerer en utvidelse av den foregående: I denne forståelse ser vi på det som foregår som profitabel kontroll av de farlige klasser i sosiale system med få alternative kontroller tilbake. Vi forstår utviklingen som et resultat av ekstreme sosiale ulikheter hvor de på bunnen nå etter hvert har så lite tilbake å tape at fysisk kontroll – warehousing som det ofte kalles – sees som det eneste som er igjen. Den strafferettslige tenking legger i denne situasjon bak seg interessen og opptattheten av både relative og absolutte straffe-teorier. Her står ikke lenger sentralt en diskusjon av behandling versus rettferdighets-tanker. Isteden møter vi en voksende interesse for hva Feeley og Simon (1992) og Feeley 1994 var de første til å kalle “administrativ kriminologi”. Man er opptatt av å få det hele til å gå rundt, administrere fangebefolkninger. Ikke mer. Holde på dem.

Eller enda mer aksentuert i den tredje forståelsesform; vi anvender metaforer fra krigsspråket, det er en krig mot de antatt farlige klasser, men da samtidig en krig som kan være nyttig og profitabel for dem som er kommet seg inn i varmen, dette ved å by på beskyttelse mot de utenforstående, og dessuten ved å by på mening og profit gjennom deltakelse i krigen.

Det kan ikke være tvil om at det strafferettslige kontrollsystemet er av betydning for stabiliteten i det amerikanske samfunn. *Tabell 4* gir en oversikt over noen direkte virkninger. Jeg har her ikke tatt med private leverandører til systemet, heller ikke ringvirkninger i de nabolag som klarer å få kjempet til seg et fengsel i sitt distrikt. Likevel ser vi at man i alt ender opp med over 6 millioner mennesker som enten er tvangskonsumenter av systemets ydelser, eller lever av det. USA har i henhold til OECD’s statistikk for øyeblikket en arbeidsstyrke på 128,5 millioner. Strafferetts-

Tabell 4.

Beskjeftigelsessituasjonen innen kriminalsektoren i USA 1996

Fanger	1,7 millioner
Fangevoktere	0,8 millioner
Tilsynspersonell i det fri	0,2 millioner
Politi	1,0 millioner
Privat politi	2,0 millioner
Domstoler	0,4 millioner
	6,1 millioner

systemet – ved ansatte og innsatte – tar vare på 4,7 % av arbeidsstyrken. Dette er spesielt viktig i den pressede situasjon industrilandene befinner seg i: Automatisering gjør det i stigende grad vanskelig å skaffe lønnet arbeid til alle som ønsker slikt arbeid. Markedsliberalismen sammen med mobilitet av penger og folk øker de sosiale forskjeller og trolig både den reelle forekomst av uønskede handlinger og angsten for å bli rammet av slike. Den kolde krig er over, ideologien i maktsterke sektorer er at staten skal krympes, unntatt når det gjelder kontrollen av folk fra de farlige klasser, de som måtte synke når de andre steg.

I tillegg har et stort straffevolum direkte politiske konsekvenser ved at fanger i USA er uten stemmerett, det samme gjelder de fleste ute på prøve. I en rekke stater kommer stemmeretten ved lokale valg bare tilbake etter søknad. Strafferettssystemet gir altså direkte bidrag til den lave valgdeltakelsen i USA.

* * *

Fangebefolkningens størrelse er ikke skjebne, men et resultat av krefter som kan bli gjenstand for analyse, rasjonelle valg, og handling. Slik sett blir ett problem påtrengende: Når er nok nok? Går det an å si noe om hva som måtte være en passe stor fangebefolkning?

Jeg skal ikke gjøre noe forsøk på å komme med et svar, bare antyde noe om grenseverdier. Om den nedre grense bare dette; slik våre industrisamfunn er organisert er det vel av og til uomgjengelig at makt må anvendes. Det er vanskelig å forsvare en abolisjonistisk posisjon. Min vil være en minimalistisk.

Men er det nå egentlig noen gode argumenter for **ikke** å ha høye fangetall? Under forutsetning av at fangene har det godt, eneværelser med eget toalett og dursj og varme i gulvet, god mat og fjernsyn, fellesskap på dagtid og dessuten familiebesøk, finnes det da egentlig noen argumenter mot fangetall på 650 som i USA eller 1 000 som de snart vil være oppe i? James Q. Wilson argumenterte på et årsmøte i Skotlands kriminologiforening i september dette år for at Storbritannia burde lære av hva han mente var USA's alt for sene øking i fangetallene og hurtigst, før situasjonen glapp ut av kontroll, komme opp på dette nivå. Mr. Howard, den britiske innenriksminister, ser ut til å ha den samme tanke.

Argumentene mot, er selvfølgelig først og fremst av etisk art. Kontroll av de farlige klasser gjennom innesperring betyr en gjeninnføring av slavesamfunnene. Slaveriet var trolig en effektiv metode for bommuldsdyrking. Når det ble opphevet, skyltes det i hvert fall i noen grad at arrangementet var uforenelig med grunnleggende syn på noe felles menneskelig. Det kunne jo også tenkes at en fangebefolkning som omfattet noen prosent av mennene fra underklassen ville øke sikkerhet og velferd for den resterende befolkning, ja kanskje også for de fengslede menn som, spesielt om de ikke ble sluppet ut av sine enerom, ville få mindre mulighet for å myrde hverandre. Med mindre tilgang på stoffer ville de også leve sunnere liv. Løsgjengerloven i Norge ble forsøkt opprettholdt med argumenter om at tvangsarbeid gav lenger liv.

På et etisk grunnlag er det vel ikke annet å si til slike argumenter enn at de, ut fra manges verdier, ikke er akseptable. En så omfattende tvang til helse blir uakseptabel,

og enda mer uakseptabel blir den om den først og fremst tar sikte på andres bekvemmelighet. Forekomsten av innesperring er av de livsformer som av etiske grunner bør forsøkes minimalisert. Det sier vel noe om samfunnstilstanden at jeg, for første gang i mitt faglige liv, synes det er nødvendig å gjøre dette standpunkt eksplisitt.

I tillegg til de etiske resonnement, kommer også de pragmatiske. Med en liten fangebefolkning er det mulig å se på det uønskede avvik som en unntakelse. Normaliteten kan styrkes ved kunnskap om de sjeldne tilfelle av abnormalitet. Med en stor fangebefolkning endres bildene fra avvikskontroll av det sjeldne til krig mot det vanlige. Det kohesive samfunn transformeres til det splittede. Med en stor fangebefolkning vil det også bli slik at fengsler konverteres fra steder for skampåførelse til å bli ledd i initieringsritualer. Stigma konverteres til ære. I tråd med dette kommer fengslenes funksjon som folkeuniversitet. Når over- og middelklassen sender barn på universitet og kanskje særlig på handelshøyskoler, ventes det at de vil tilegne seg kunnskaper fra lærere og medstuderende, og at de vil bli deler av sosiale nettverk nyttige for resten av livet. Det har ikke rimeligheten for seg at fengslene ikke fungerer på samme måte. Til overmål har vel bl.a. Ulla Bondeson (1989) påvist at det er slik. Alternativet til masseinnesperring er oppgradering av livsbetingelsene for dem som vanligvis rekrutterer fengslene. Slik opprustning er uønsket blant mange. En stor fangebefolkning bidrar m.a.o. til å skjule behovet for sosiale og politiske reformer.

Hvordan vil dette gå?

Utviklingen i Norden gir grunnlag for en viss optimisme. Tallene er stabilisert. Men det er en stabilitet under press. Mitt inntrykk er at mediene er mer aggressive i sin kritikk av "snillismen", "flummiga" teoretikere, eller hva det nå måtte hete på lokalspråket. Den finske utviklingen er også sårbar, det har vært en autoritært styrt utvikling, og nå er autoritetene i ferd med å gå av. Utviklingen i Russland og USA gir slett ingen grunn til optimisme. I Russland er kravene om måtehold i innesperringen knapt hørbare. I USA raser utviklingen i gal retning. Det problematiske for oss andre i denne situasjon er forbildenes kraft. Tidligere store broer blir små når megabroene bygges. Baltiske fangetall blir små når blikket vendes mot Øst, og Russlands fangetall blir mindre ekstremt når de og andre ser at USA er i samme situasjon. Fangetallsutviklingen i Russland og USA skaper en uheldig referanseramme for andre land.

Etter mitt skjønn er fangeutviklingen i begge disse viktige land kommet helt ut av kontroll. Politisk sett kan de enorme fangebefolkningene skape farlige, borgerkrigs-lignende situasjoner. Etisk er fange- og fengselssituasjonen fullstendig uakseptabel. Jeg kan ikke forstå annet enn at fangeutviklingen i Russland betyr at vi allerede er midt oppe i en ny gammel katastrofe i Europa. Situasjonen i USA får meg til å tenke på Tyskland i 30-årene. Situasjonen i begge disse land burde med kraft tas opp som en spesiell kilde til bekymring når statsledere fra andre nasjoner drar dit på besøk, eller mottar besøk fra dem. For nordiske politikere må det tilligge et særlig ansvar å si ifra om den truende utvikling i de baltiske stater. Nasjoner må vurderes i et helhetsperspektiv. Da hører bakgården med. Det er vanskelig å lytte med full oppmerksomhet til kulturelle eller politisk/økonomiske ambassadører fra land som styrer sine underklasser ved å internere dem.

LITTERATUR

- Bondeson, Ulla: *Prisoners in Prison Societies*, New Brunswick og Oxford 1989.
- Christie, Nils: *De fratagbare goder*. Et inntak til beskrivelse av verdiendringene over tid. *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 1966, årg. 6, s. 119-129.
- Christie, Nils: *Kriminalitetskontrol som industri. På vej mod Gulag, vestlig stil*. København 1996.
- Feeley, Malcolm & Johathan Simon: *The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and its Implications*. *Criminology* 1992, årg. 30, s. 449-474.
- Feeley, Malcolm: *Actuarial Justice: Power/Knowledge in Contemporary Criminal Justice*. In David Nelkin ed.: *The Future of Criminology*. London 1994.
- Getty, JArch, Gabor T. Rittersporn & Viktor N. Zemskov: *Victims of the Soviet Penal System in the Pre-war Years: A First Approach on the Basis of Archival Evidence*. *American Historical Review*, 1993, årg. 98, s. 1017-1049.
- Moscow Center for Prison Reform: *In Search of a Solution. Crime, Criminal Policy and Prison Facilities in the Former Soviet Union*. Moscow 1966. Human Rights Publishers.
- Pease, Ken: *Cross-national Imprisonment Rates: Limitations of Method and Possible Conclusions*. *British Journal of Criminology*, 1994, årg. 34, s. 116-130.
- U.S. Department of Justice: *Probation and Parole Population Reaches Almost 3.8 million*. <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/>
- Ylikangas, Heikki: *Veien mot Tammerfors*. Stockholm 1996.

Noter:

- ¹ Dette stoffet er langsomt samlet og fornet gjennom foredrag og møtedeltakelse i en rekke av de land som blir omtalt. Spesielt god hjelp har jeg hatt av: Andrew Coyle, Vivian Stern og Roy Wamsley i London, Yakov Gilinsky i St. Petersburg, Valery Abramkin og Natalya Khutorskaya i Moskva, Monika Platek i Polen, Katja Franko i Slovenia, Henrik Tham og Hanns v. Hofer i Sverige, Vagn Greve i Danmark og av Nico Johansen, Ragnar Kristoffersen og Ulrik Sundby i Norge.
- ² 3/4 av disse tilsyn gjelder personer som er "required to maintain regular contact with a supervisory agency." (US.Department of Justice 1996) Men alle er jo i den situasjon at brudd på vilkårene, og da ikke nødvendigvis i form av nye lovbrudd, kan føre til innsettelse eller gjenninnsettelse.